

LUND UNIVERSITY

Gutar, främlingar och den förblindande vikingatiden. Om staden Visbys tidigaste datering.

Roslund, Mats

Published in:

Från stad till land. Festskrift till professor Hans Andersson.

2001

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Roslund, M. (2001). Gutar, främlingar och den förblindande vikingatiden. Om staden Visbys tidigaste datering. I A. Andrén, L. Ersgård, & J. Wienberg (Red.), *Från stad till land. Festskrift till professor Hans Andersson.* (s. 241-251)

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Lund Studies in Medieval Archaeology 29

FRÅN STAD TILL LAND

EN MEDELTIDSARKEOLOGISK RESA TILLÄGNAD HANS ANDERSSON

Redaktörer

Anders Andrén, Lars Ersgård och Jes Wienberg

Almqvist & Wiksell International

Stockholm 2001

Gutar, främlingar och den förblindande vikingatiden

– om staden Visbys tidigaste datering

MATS ROSLUND

Visby har en bedövande effekt på resenärer kommande från sjösidan. Efter överfarten från fastlandet finns staden plötsligt där som en tydlig påminnelse om rikedomar i det förflutna. Blicken vandrar från det gröna Almedalen där skeppen låg under medeltiden och hoppar från tak till tak utan att kunna ordna bebyggelsen i tydliga kvarter. Omsluten av ringmuren från landsidan ligger den bakom en sköld av sten som fortfarande signalerar att man är sig själv nog där innanför. Som en jättelik installation utförd under flera hundra år döljer hon de urprungliga strukturerna och lurar oss att göra anakronistiska retrospektiva tolkningar. Tankarna blir nedtyngda av kyrkornas antal och prakt, ögonen bländas av den yngre järnålderns gravar och högmedeltidens Hansastad.

Fragmenten efter Visbys första tid är spridda över den nutida stadsytan i form av lösfynd och svårfångade kultur lager. Tolkningarna som råder bygger på spillror som bevarats mellan den rika högmedeltidens stenhusemurar. Bilden har klarnat när det gäller den förhistoriska bebyggelsen i närområdet och sambandet mellan gravfält och gårdar (Westholm 1990, s. 25ff.). Idag är det svårt att argumentera för att Visby grundades i en kulturell ödemark. Ett människolöst kargt landskap som av anländande främlingar fick en mouche under den höga Klinten. Osäkerheten är emellertid fortfarande betydlig kring när den reglerade

staden Visby etablerades. När fick marken i den skyddande lagunhamnen reglerade tomter, vattugränder och en fast befolkning?

Frånvaron av en övergripande bearbetning av det arkeologiska källmaterialet i Visby håller dörren öppen för en mängd tolkningar (Westholm 1983; Yrwing 1986; Carlsson 1988; Thunmark-Nyhlén 1989; Westholm 1989). På grund av Visbys centrala roll under medeltiden borde en större insats göras i syfte att bearbeta det arkeologiska källmaterialet från de otal grävningar som redan föreligger. Med 1990-talets mångåriga satsning inom SESAM-projektet att organisera artefakter och magasin finns den praktiska förutsättningen. En tematisk djupstudie skulle få stora konsekvenser för synen på stadssamhällets utveckling. Mitt inlägg har som ett övergripande mål att tillföra ny näring till diskussionen för att visa forskningspotentialen i det rika arkeologiska källmaterial som förvaras på Gotlands Fornsal.

I detta bidrag skall ett ämne beröras som är sprunget ur mitt avhandlingsarbete om kulturell överföring mellan slaver och skandinaver under tidig medeltid (Roslund 2001). Men det är ett tema som medfört heta diskussioner inom gotlandsforskningen sedan 1630-talet (Westholm 1989, s. 49). När och i vilket syfte anlades staden Visby? Beroende på forskarens personliga intressen har staden varit en dansk, tysk, fastlandssvensk eller rent gutnisk konstruktion. Varför

är det då så viktigt med dateringen av den tidigaste reglerade bebyggelsen i Visby? Av den hittills anförda litteraturen framgår det tydligt att frågan påverkar hela den politiska tolkningen av Gotlands vikingatid och medeltid. En skiftning i kronologin ger svallvågor med konsekvenser för helheten. Stenen som faller i vattnet påverkar synen på urbaniseringsförloppet. I mitt eget fall var det nödvändigt att fånga upp förutsättningarna för en främmande närvaro av mer permanent art på Gotland. Jag skriver därför liksom de övriga författarna med mitt eget syfte för ögonen.

VISBY – EN VIKINGATIDA STAD!

Den rådande uppfattningen är att Visby etablerades som stad under vikingatiden. Men en närmare granskning av vad den vida dateringen innehåller visar på en skiftande tidsfästning i reella årtal.

"Bebyggelsen i Visby är utlagd efter ett reglerat tomtsystem med smala tomter mellan gränder som löper ner mot hamnen. Denna parcellindelning kan följas tillbaka till 800-tal, ev. längre" (Westholm 1989, s. 86. Min understrykning).

"I Visby, Gotlands enda stad, kan påvisas ett samhälle under sent 900-tal" (Andersson 1990, s. 54).

"Grävningens fynden vittnar om att ett tätortsbetonat samhälle höll på att växa fram ovanför den gamla hamnen under 1000-talet" (Yrwing 1986, s. 14).

"Det finns inga säkra historiska och arkeologiska belägg för att Visby skall betraktas som stad eller en betydande tätort under 1000-talet" (Hyenstrand 1989, s. 113).

Citaten anger alltså ett ursprung för staden Visby med ett tidsdjup från 700- till 1100-talet. Osäkerheten underblåses av att ingen tydlig definition presenteras av begreppet stad. Helt säkert finns belägg för aktiviteter vid strandlinjen från mellaneneolitikum till medeltid, men en tätort växer inte fram som en obändig organism. I förloppet bör det finnas politiska och ekonomiska incitament som separerar orten från den omgivande landsbygden. I fallet Visby understryker kontinuiteten i området utan kvalitativa bedömningar av förändringar i bebyggelsens funktion och innehåll. Här är det viktigt att utreda vad som skiljer tätorten från landet i övrigt och varför ingen av de övriga större snäckhamnarna som Boge, Fröjel och Västergarn får en liknande struktur.

I den äldre diskussionen var det tyska inflytandet på urbaniseringsprocessen en känslig fråga (Yrwing 1986, s. 11ff.; Westholm 1989, s. 49ff.). "Germanisterna" såg samhället som etablerat av sachsiska intressenter, en "Gründungsstadt" lik de övriga i områdena öster om Elbe med ett handelskonsortium som initiativtagare. "Normanisterna" hävdade en intern gotländsk utveckling som den mest sannolika. Farmannabönder med sin position säkrad på öns gårdarna var de som behövde och lät anlägga staden. Debatten hade under 1920- och 1940-talet en skarp politisk

udd. Även senare års syn på frågan har fått en stark ideologisk prägel (se diskussionen mellan Carlsson och Westholm i Meta 1990). På den ena sidan finns ett "gutniskt" förhållningssätt där en relativt jämbördig bondesamfällighet med ett blygsamt inslag av hierarkisk uppdelning förenades för att etablera en mer permanent strandbebyggelse. Jämförelsen med senare tiders fiskesamfällighet brukar anföras (Westholm 1990, s. 21; Carlsson 1999). Bönder från ett eller flera ting delade på rättigheterna till fisket och byggde strandbodnar för sin tillfälliga vistelse vid högsåsongerna. Orsaken till att Visby fick en så viktig roll var att Roma ting bevakade just denna snäckhamns väl och ve. Den andra ståndpunkten understryker det yttre trycket från sveaväldet som orsaken till att staden kom till. Visby ses här som ett under sent 900-tal framsprunget brohuvud för fastlandssvenskt inflytande (Carlsson 1990, s. 13). Förbindelserna skall ha upprätthållits med enstaka stormän som haft kontrollen över de övriga släkterna. I båda fallen anses Visby vara en stad med vikingatida anor.

Det viktigaste arkeologiskt grundade arbete som behandlat Visbys tidigaste historia är Gun Westholms licentiatsavhandling från 1989. I denna gör hon en djärv tolkning av det mycket heterogena material som funnits att tillgå och presenterar sin bild av hur etableringen gått till. För att få grepp om tidpunkten för parcellbildning och reglering av bebyggelsen på tomterna väljer hon bort det större stratigrafiska dokumentationsmaterialet. Hon skriver: "Ett viktigt dateringskriterium utgör keramiken. När alla spår av västeuropeiskt svartgods eller andra 1100-talsformer saknas, är detta en indikation på att lagret avsatts före 1100. Förekommer dessutom vikingatida smyckeformer, stärker detta dateringsbilden" och "Av större vikt för dateringen av det äldsta Visby har gravar, C¹⁴-dateringar och bildstenen från S:t Clemens varit" (Westholm 1989, s. 66ff.). Detta är avhandlingens två viktigaste metodiska bekännelser som påverkar tolkningen som helhet och det är dem jag inriktar mig på i mitt eget försök att förstå urbaniseringsprocessen i Visby.

ÅTER TILL APOTEKET, RÅDHUSET OCH KALVSKINNET

– HUSHÅLLSKERAMIK, ARTEFAKTER OCH BEBYGGELSENS DATERING

Den direkta orsaken till att jag fördjupade mig i dokumentationsmaterialet från Apoteket, Rådhuset och Kalvskinnet var att min genomgång av det äldre svartgodset gav ett annat kronologiskt resultat än det föreslagna. Keramiken från kontexterna var yngre än den datering till vikingatid som förelåg. För tolkningen av materialet från kvarteret Apoteket, och i förlängningen av detta också främlingars besök i staden, var en förnyad studie av dateringsunderlaget nödvändig. Även om diskussionen endast rör en liten

del av stadsområdet har kvarteret framhållits som särskilt tydligt och representativt för resten av bebyggelsen. Därför påverkar resultaten också dateringen av den strukturerade bebyggelsen rent generellt. Ett besök på Gotlands Fornsals arkiv och ATA i Stockholm gav möjligheten att närstudera problemet, för Rådhuset kom Margit Forsströms avhandling till användning och grävningen i kvarteret Kalvskinnet föreligger i rapport författad av Mats Mogren (Westholm rapport ATA D nr 7603/91; Forsström 1976; Mogren 1988).

Dokumentationen från kvarteret Apoteket utgör den viktigaste källan i diskussionen. Här presenterar jag utgrävningens bebyggelsesikt grafiskt som symboliska nivåer med

för kronologin viktiga iakttagelser (fig. 1). De C¹⁴-prover som tagits på virket i de äldsta faserna har givit mycket gamla dateringar. Från Apoteket har två stycken presenterats som har tidsspannet 952±107 (dvs. 845–1059) och 692±107 (dvs. 585–799). Det sistnämnda är från en stående stolpe eller kraftig pinne i bottenkiktet och det första kommer från en liggande pinne i skikt C 4. Eftersom C¹⁴-metoden används är det viktigt att påpeka att den primärt daterar det organiska material provet består av, inte aktiviteten. Kopplingen till bebyggelsen måste vara tätt förbunden med stratigrafiska iakttagelser och konstruktioner. Det är även vanskligt att utgå från trä eftersom provstället på

Rum C	
Skikt	C 1 _____
	C 2 _____
	C 3 En enkelkam med tätsittande nitar av 1100-talstyp, 2 skärvor av tidigt svartgods samt 15 skärvor östersjökeramik.
	C 4 Bultlås av 1000-1100-talstyp, 1 ringspänne period E=1100-1150, 17 skärvor östersjökeramik, 3 skärvor rödgods (tolkas som nedfallna), "... fynden en datering till 1000-tal-1100-tal".
	C 5 _____
	C 6 _____
	C 7 Fynden ner till ytan av ren sand: 2 dubbelkammor av 1100-talstyp, östersjökeramik.
	C 8 C14 mellan 565 och 755 från stående stolpe. 1 kamskena till enkelkam. 1 dubbelkam, östersjökeramik. "Dubbelkammen är av en typ som enligt den vedertagna kamtypologin borde höra hemma i i tidsperioden från omkring 1200 och en bit in på 1300-talet. Lagret som kammen hittades i kan inte dateras till senare än omkring 1100 och ligger troligen på 1000-tal. Kammen hittades i schaktets sydvästra del och det kan inte uteslutas att den tillhört materialet från avfallsbrunnen".
Rum D	
	D 1 _____
	D 2 _____
	D 3 Av fynden att döma kan materialet ovanför plan D3 dateras till 1100- 1200-tal, möjligen med tonvikten nere i 1100-tal. Östersjökeramik dominerar.
	D 4 Tidigt stengods, svartgods av 1200-talstyp, östersjökeramik, 3 kammar av 1100-1200-talstyp, ringspänne period E=1100-1150.
	D 5 vitt gods med gul glasyr, 12 skärvor östersjökeramik, en frag enkelkam, en kamskena av samma typ "Båda kammarna dateras till 1000-1100-tal".
	D 6 C14-prov datering till tiden mellan 865-1055, 10 skärvor östersjökeramik, 1 skärva svartgods av 1100-talstyp, kamfragment till enkelkam.
	D 7 Matris för runt spänne av Valbotyp, 5 små skärvor AII.
	D 8 1 kamfragment från enkelkam, 1 nästan hel enkelkam av 1000-1100-talstyp, 1 skärva östersjökeramik.
	D 9 På den rena sanden: 1 kamfragment från en enkelkam, 2 skärvor östersjökeramik.

FIG. 1: Schematisk framställning av stratigrafin inom de två undersökta ytorna i kvarteret Apoteket 4 och 5, Visby. De i plan dokumenterade skikten från rum C och D markerade med horisontella linjer.

trät bestämmer dateringen, dvs. ett prov från yttre delarna är alltid yngre än de från de inre delarna av virket. Både för dendrokronologi och C^{14} -datering är det väsentligt att flera prover tas från konstruktionsdetaljer som säkert kan knytas till anläggningar som använts inom olika faser för att på så sätt få en sekvens av dateringar som i bästa fall följer den relativa dateringen i stratigrafin. Med en bebyggelsekontinuitet från mellanneolitikum under Klinten är risken för inblandningen av trä från äldre bebyggelse överhängande. Ett exempel på en annan svårighet ger provet från kvarteret Novisen 5 som uppges komma från lager och gravar på en stenåldersboplat. Dateringen fick intervallet 894 ± 158 vilket får anses som orimligt, men problemet diskuteras inte i texten och påverkar inte redogörelsen i källkritisk riktning (Westholm 1989, s. 66). Detta bör också beaktas när man placerar bebyggelsen i Apoteket i 800- till 1000-talet. För dateringen av husen har dessutom den naturvetenskapliga dateringsmetoden fått prioritet före artefaktmaterialet (Westholm 1989, s. 67). Kontexten eller helheten i den stratigrafiska sekvensen måste ingå eftersom enstaka prover av naturvetenskaplig karaktär inte är tillräckliga.

Artefakterna från de äldsta lagren har givetvis beaktats av Gun Westholm. Tolkningen av dem kan emellertid leda till andra slutsatser för dateringen än den föreslagna. Bland fynden i de äldsta lagren från kvarteret Apoteket förekommer endast östersjökeramik och ett antal intressanta artefakter som kan ge en antydning om åldern på bebyggelsen. Mycket viktig är den matris funnen i de undre kulturlagren som genom koppling till smycken i Valboskatten, Gästrikland kan dateras till 1000-talets andra hälft (SHM 729, Westholm 1989, s. 66). Skatten har en t.p.q. satt till ca 1083 och den är troligen nedlagd omkring år 1100 (Duczko 1987; Hårdh 1996, s. 205). Trots denna tydliga datering till omkring 1100 skriver Westholm: "I Kv. Apotekets vikingatida kulturlager fanns förutom den ovan nämnda runda bronsmatrisen för spännnetillverkning ..." (Westholm 1989, s. 78). Istället för vikingatid finner vi att bebyggelselämningarna som tidigast har en datering till sent 1000-tal.

I det stratigrafiska sammanhanget blir relationen mellan matrisen och det C^{14} -prov som daterats till intervallet 865–1055 också märklig. Provet är taget från liggande trä i skikt D 6 där man också bland annat fann 10 skärvor östersjökeramik, 1 skärva svartgods av 1100-talstyp (troligen en Kugeltopf) och ett kamfragment till enkelkam. Först i skikt D 7 finner vi matrisen som då hamnar i en stratigrafisk sekvens som bör vara äldre än den ovanliggande. Värdet av C^{14} -provet kan alltså starkt ifrågasättas medan fynden som indikerar ett 1100-talsskede för samma skikt stämmer i relation till matrisen. Ser vi till de kammar som hittats långt ner i kulturlagren ger de som äldst en sen 1000- eller 1100-talsdatering. De två ringspännan som hittades på nivå C 4

och D 4 kan dateras till period E på Gotland vilket innebär tiden 1100 till 1150 (Carlsson 1988, s. 76 och s. 259). Förutom dessa två kom också ett djurhuvudformat spänne med gropornering av 1100-talstyp fram i de djupare liggande lagren.

Går vi längst ner mot botten på ytan i rum C finner vi i skikt 7 och 8 tre dubbelkammar av 1100-talstyp, en kamskena till enkelkam och östersjökeramik. I rum D, skikt 8, hittades ett kamfragment från en enkelkam, en nästan hel enkelkam av 1000-1100-talstyp och en skärva östersjökeramik. I skikt D 9 som avslutas på den rena sanden låg ett kamfragment från en enkelkam och 2 skärvor östersjökeramik. Av allt att döma finns inga aktiviteter äldre än från 1000-talet belagda.

Vänder vi oss till keramikmaterialet kan detta användas för argument i samma riktning. Äldsta datering av östersjökeramik utgår från produktionsområdena i öst- och västslaviskt område och närvaron i daterade lager i Lund och Sigtuna där vi som tidigast finner den omkring 980–990. Från Gotland kommer ett skattfynd hittat i Eksta socken, Rondarve daterat till ca 956 som placerats i ett enkelt östersjökeramikkärl (SHM 10388). Detta bör utgöra en bakre tidsgräns för östersjökeramikens uppträdande på Gotland. Om vi går mer kvalitativt till väga och ser till godstypen och de mynningsformer hos östersjökeramiken som finns representerade i Visby kan nya argument tillföras diskussionen om stadens äldsta reglerade bebyggelse. Godset hos en majoritet av den östersjökeramik som förekommer ansluter väl till den rusiska keramik som finns i Sigtuna (Roslund 2001). Från omkring 930 börjar kavalettbyggda kärl att tillverkas i de tidiga städerna i nordvästra Rus' och de blir vanliga under 900-talets andra hälft. Några exemplar fördes till Mälardalen redan under tiden före 970 eftersom vi finner kärl av denna typ i Birkas sena gravar. Enstaka nedslag förekommer sedan i Sigtuna under perioden 980 till 1050, men en antydning till ökning är tydlig först mellan 1050 och år 1100. Det stora uppsvinget följer dock inte förrän i 1100-talets första fjärdedel. I perioden 1100 till ca 1250 ligger 91 procent av den totala mängden rusisk keramik placerad. Eftersom samma godstyp dominerar fynden från Apoteket anser jag att en datering före 1050 är mindre sannolik och att indikationerna snarare pekar mot tidigast en sen 1000-talsdatering. Formerna på både de östslaviska och på Gotland tillverkade kärnen i kvarteret Apoteket utesluter en tidigare ankomst för de östslaviska gästerna (Roslund 2001, s. 279, fig. 118).

För diskussionen om mynningsformer och datering är ett specifikt fynd från de undre lagren i Apoteket mycket intressant. Det rör sig om kärl med cylindrisk hals med inåt riktad mynningskant och dekor bestående av horisontella linjer som täcker hela kärilkroppen samt en rad med pinnintryck placerad på skuldran (Vi 32, fig. 2 b). Sex fynd av samma formtyp förekommer från andra delar av Visby.

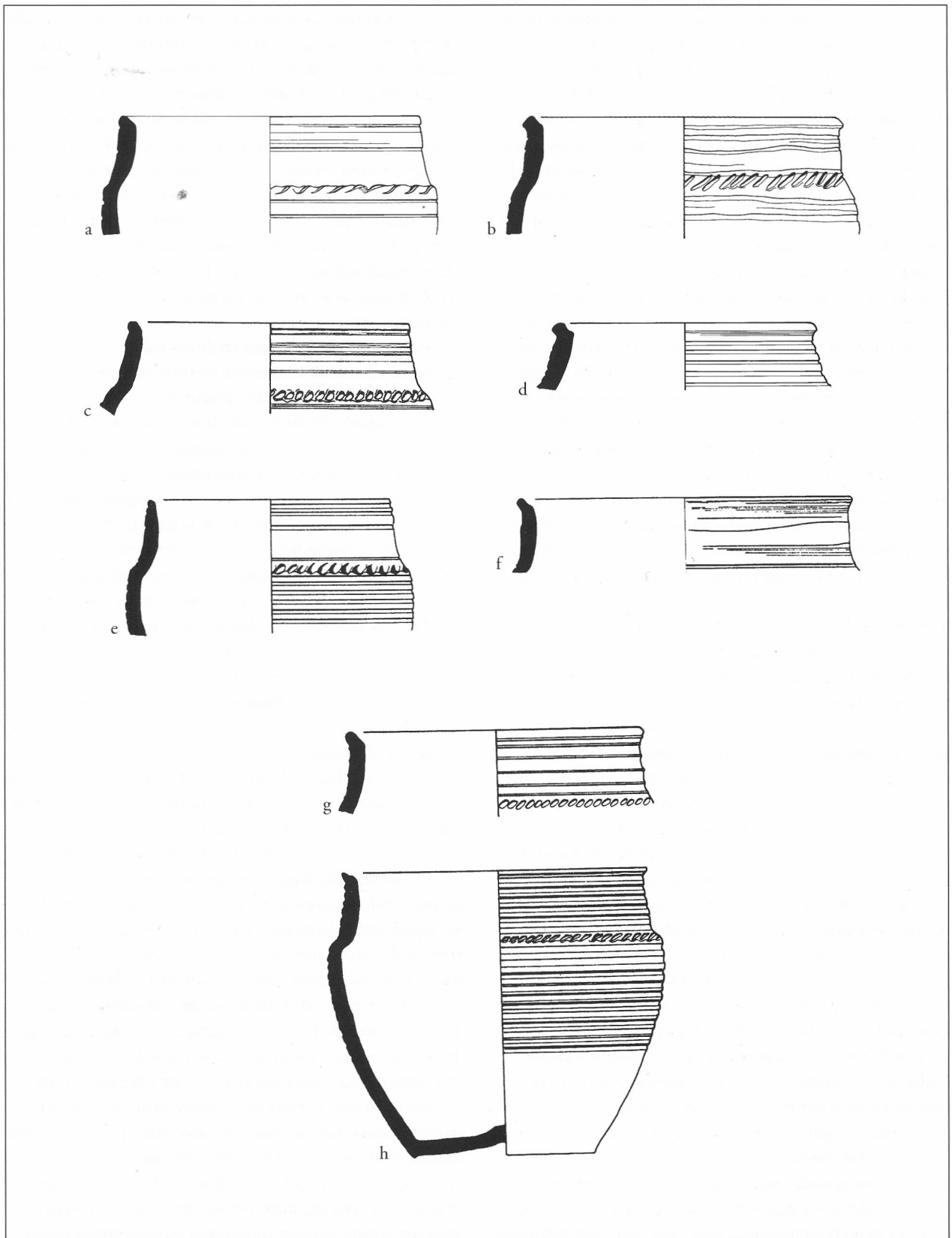

FIG. 2: Kärn med cylindrisk hals från Sigtuna och Visby. a) Sigtuna, kvarteret Trädgårdsmästaren 9 och 10, b) Apoteket 4-5, 1975 års grävning, c) Apoteket 4-1, 1973 års grävning, d) S:ta Katarina 3, e-f) Schweizergränd, g) Kompaniet 5, h) från brandgraven i kvarteret Kilen. Skala 1:3.

En liknande cylindrisk hals hittades i samma kvarter ett par år tidigare. I Schweizergränd hittades två kärllfragment i ett område som ligger inom gränsen för den äldsta staden. Dendrokronologiska prover från botten gav dateringen ca 1120. Den femte cylindriska halsen hittades i kvarteret Kompaniet 5 och ytterligare en finns i skärvmaterialet från S:ta Katarina. Sista exemplaret är ett unikt fynd av ett helt kärl placerat som benbehållare i en brandgrav i kvarteret Kilen vid Donners plats. Både mynningsformen och dekoren är identisk på samtliga dessa kärl samtidigt som den finns representerad i olika miljöer i staden. Genom ett petrologiskt prov som togs på skärvan från undersökningen som gjordes i kvarteret Apoteket 1973 är det belagt att detta kärl är tillverkat på Gotland (Hulthén 2001). Utifrån dessa förutsättningar är det tydligt att de sju kärnen med cylindriska halsar företräder en etablerad tradition på platsen. Samma mynningsform finns i Sigtuna (Sig 98) och dateras där till perioden ca 1050 till 1180 (fig. 2a). Detta skulle kunna betyda att lagren där den cylindriska halsen uppträder i Apoteket som tidigast kan dateras till omkring 1050. En placering i samma period som formreferens Sig 98 i Sigtuna stämmer också väl med dendrodateringen av den äldsta horisonten i Schweizergränd till omkring 1120. Slutsatsen ger två intressanta resultat. För det första antyds att den äldsta bebyggelsen i kvarteret Apoteket inte är äldre än från ca 1050. För det andra kastas nytt ljus över brandgraven från Kvarteret Kilen som tidigare daterats till ”senast 900-talets slut, då brandgravskicket upphörde” (Westholm 1989, s. 62). Den tidigare föreslagna dateringen grundar sig på ett par antaganden utan kronologiska hållpunkter i arkeologisk mening. Man har antagit att brandgravskicket upphör före år 1000 och att den första kyrkan enligt Gutasagan byggs under århundradets första hälft under Klinten i Vi. Inget talar emellertid emot en datering till mitten av 1000-talet av kärlet från kvarteret Kilen. Att en brandgrav nedlagts så sent bör inte förvåna eftersom skicket att bränna de döda bibehölls på gotländska landsbygden långt fram i 1000-talet trots den dominerande skelettgravstraditionen. Från Barshaldershed kommer en brandgrav där den döde bland andra föremål fått med sig ett ringspänne från period D eller D/E, dvs. från år 1000 till ca 1150 (Grav 10a/60, Martin Rundquist, muntlig uppgift). Uppgifterna från Visby och Barshalder stämmer väl överens med iakttagelser som gjorts på andra platser (Carlsson 1983, s. 92ff.).

För dateringen av den äldsta reglerade bebyggelsen i Visby är också *frånvaron* av godstyper intressant. Under den sena vikingatiden på Gotland tillverkades keramik av den i Skandinavien vanligast förekommande typen. Enkla kärl i grovt gods med avsatta, inåtböjda eller svagt utåtböjda mynninger finner vi i gravar och som gömmor för skatter som satts ner i jorden. Bland de bevarade behållare som

Mårten Stenberger presenterat i ”Die Schatzfunde Gotlands” finns 24 stycken lerkärl, varav sex bestämbara är av enkel skandinavisk typ. Skatten från Mårtens i Grötlingbo med ett senvikingatida kärl med inåtböjd mynning lades ner strax före år 1000 (SHM 13258). Andra skatter med kärl från ca 990–995 är från Häggvalls, Gerum (GF C 9371) och Viflings i Hellvi (SHM 17746). Omkring 1020 grävdes en skatt ned i Stora Enbjänne, Hogrän (SHM 6821) och ca 1035 hamnade ett kärl i marken som behållare i Fardume, Rute socken (SHM 16009). Senaste dateringen på det yngsta kärlet kan alltså sättas till 1000-talets andra fjärdedel. Om några hushåll existerat under sent 900- eller tidigt 1000-talet i Visby borde en del av avfallet bestå av denna godstyp. Inom landsbygdens tradition finner vi enkel vikingatida keramik som behållare till skatter ända fram i 1000-talets första hälft. Frånvaron av denna keramiktyp i de äldsta lagren i Visby kan ha olika orsaker. En kan vara att man på landsbygden fortfarande använde sig av enkla hushållskärl av egen tillverkning medan staden fick impulser utifrån. En annan är att det enkla vikingatida godset kommit ur bruk då kulturlagren i de strukturerade delen av Visby börjar ackumuleras. Att som i det första fallet anta att traditionell hushållskeramik är frånvarande i en bosättning dominerad av inhemska intressen verkar mindre rimligt. Den lokala godstypen borde vara i majoritet som på Birka eller i det tidiga Sigtuna när det i samtiden existerar på landsbygden. Frånvaron av den inhemska keramiktraditionen i Visby ger en kronologisk indikation, denna tynar bort vid mitten av 1000-talet för att ersättas med nya kärlformer relativt omgående. Därför finns inte heller senvikingatida hushållskärl i bottenkiktet på grävningarna i den äldsta stadsdelen och inte heller i omrörda lager i skikt från den hög- och senmedeltida staden.

Importerade tyska kokkärl indikerar också en annan tidsram än den föreslagna. Argumentet att frånvaron av sådana och förekomsten av endast östersjökeramik i ett bebyggelseskikt skulle peka på en 1000-talsdatering är inte entydig. I Sigtuna föreligger en period fram till 1100-talets andra hälft innan andra importerade kärl än slaviska förekommer. De tyska hårdbrända Kugeltopf-kärnen kommer då i bruk i stadens hushåll (Roslund 2001). Med tanke på de gemensamma östliga förbindelser som Gotland och Mälardalen hade under vikingatiden och det tilltagande västliga inflytandet under tidig medeltid är det sannolikt att ett liknande konsumtionsmönster också existerat på den rika ön. Följaktligen kan perioden mellan att tillverkningen av vikingatidens grova kärl upphör, tiden då östersjökeramiken finns i ensamt majestät och de första tyska kärnen anländer sträcka sig från 1000-talets första hälft till en bra bit in i 1100-talet.

Lämningarna i kvarteret Rådhuset 7 ligger i zonen med

den äldsta stadsbebyggelsen och har ett artefaktmaterial som antyder en liknande datering som det i Apoteket. Vid undersökningen av tomten 1966 hittades ett urnespänne som antagits vara vikingatida i anslutning till de första husen på platsen (Westholm 1989, s. 62). Stilen och artefakttypen har istället en tydlig tidigmedeltida anknytning till perioden ca 1050 till ca 1150, vilket poängterats tidigare (Forsström 1976, s. 188ff.). Den enda kam som Forsström redovisar är en dubbelhelkam med förtjockat mittparti och dekor bestående av ett vridband och två pärlrader (Forsström 1976, s. 189). Hon hänvisar till en datering från utgrävningen av Thuletomten i Lund där en dubbelhelkam har daterats till tiden 1020–1050. I Lund förekommer enstaka exemplar av denna kamtyp under 1000-talet, men de blir mer frekventa i slutet av seklet och vanliga under första halvan av det nästa. En närmare analogi bör sökas med samma artefakttyp från Sigtuna (Ros 1992). Hela 232 dubbelhelkammor hittades vid utgrävningen i kvarteret Trädgårdsmästaren åren 1988 till 1990. Där hade de en tydlig produktionsstart ca 1100 och förekommer frekvent fram till 1200-talets mitt. Med tanke på Mälardalens och Gotlands nära politiska och ekonomiska förbindelser bör likartade mönster finnas i kamtillverkningen. Analogin med Sigtuna ger dubbelhelkammen i kvarteret Rådhuset en datering till 1100-talet. I samma lager som spännet och dubbelhelkammen förekommer också sju gotländska brakteatrar med den breda dateringen 1140 till ca 1270 och det keramiska materialet är helt utan inslag av inhemska senvikingatida kärl (Forsström 1976, s. 192 och s. 193).

Kvarteret Kalvskinnet, som ligger närmare havet, undersöktes 1982 och resultaten därifrån talar samma språk som de från Rådhuset (Mogren 1988). I det kulturlager som avsatts på strandgruset hittades ett större antal båtnitar, trä-naglar och repstumpar. Ovanpå detta byggdes i början av 1100-talet en kavelbro för att underlätta nedgången till stranden. Dateringarna som anförs grundar sig på keramiken och det visar sig att i kulturlagret under kavelbron finns östersjökeramik, tyska rundbottnade kokkärl, paffrath-kärl, kannor av äldre rödgods samt tidigt stengods. I lagret dominerar östersjökeramiken med 45% av den totala skärv-mängden. Sammansättningen är något förvirrande med tanke på den överliggande broläggningens datering, men även om vi räknar med viss redeponering i kulturlagret ovanifrån finns ingen senvikingatida inhemska keramik bland skärvorna. Återigen, vid strandkanten finner vi fasta konstruktioner som tidigast kan ha anlagts under andra halvan av 1000-talet.

Andra fynd från innerstaden är funna utan koppling till lagerbundna kontexter. De kan därför inte knytas till den parcellerade bebyggelsen men uppvisar en intressant fördelning över tid. Innanför ringmuren finns ringspännen och

djurhuvudformade spännen från period D svagt företrädd (1000-talet) medan period E (1100–1150) dominerar kraftigt (Carlsson 1988, s. 98). Artefakter med mer direkt anknytning till bebyggelse, som matrisen, det djurhuvudformade spännet samt de två ringspännen som hittades i kvarteret Apoteket, pekar också de på en sen 1000- eller till och med 1100-talsdatering.

Människor har länge haft ett intresse för stranden under Klinten. Under yngre järnålder intensifierades närvaron och rika gravfält anlades några kilometer från det som senare kom att bli staden Visby. Den rådande uppfattningen har varit att Visby blev stad under 800-talet och analogier har gjorts till centralortsbildningar som Hedeby, Ribe och Birka. C¹⁴-dateringar som utgör basen för den tidiga dateringen "... förmodas vara tagna för att datera de äldsta konstruktionerna inom respektive område" (Westholm 1989, s. 67). Så var inte fallet med de två från kvarteret Apoteket, särskilt det liggande träet från skikt D6 kan starkt ifrågasättas eftersom det överlagrar en matris från sent 1000-tal. En källkritisk genomgång av de tretton C¹⁴-proverna från innerstaden är nödvändig och det skulle också vara mycket spännande att ta prover från andra platser innanför och utanför stadsmuren. Min övertygelse är att vi kommer också där att finna rester efter trä från vendeltida och vikingatida aktiviteter. *Ser vi emellertid till den stratigrafiska information som går att vinna från keramik och andra artefaktgrupper i de någorlunda säkra kontexter som förekommer i anslutning till konstruktioner från den äldsta reglerade bebyggelsen i Visby pekar allt mot en datering till efter 1050.* Då märks en personlig närvaro av främlingar på långvariga besök, men genomslaget kom inte förrän i nästföljande sekel. Av de 146 mynningar östersjökeramik som jag dokumenterat från kvarteren Apoteket 4–5, S:ta Katarina 3, Priorn 1 och Munken 1 i staden framgår att de flesta kärnen är tillverkade enligt rysk tradition från tidigt 1100-tal och framåt (Roslund 2001). Från slutet av 1100-talet anlände tyska rundbottnade grytor med nya resande, kärl vilka utgör den största fyndmassan av svartgodset i Visby.

GRAVAR OCH DEN TIDIGASTE KYRKAN

Ett mer perifert underlag för den reglerade stadsbebyggelsens etablering är dateringen av den äldsta kyrkan i Visby. Kyrkan har spelat en fundamental roll för diskussionen om det äldsta Visby eftersom likhetstecken har dragits mellan kyrkobygget och stadens tillkomst (Westholm 1989, s. 81ff.). Bygget av kyrkan är ett tecken på att orten fått en central betydelse, men är inte ett bevis för att bebyggelsen regleras. En jämförelse kan göras med Söderköping där två kyrkor byggdes långt före den egentliga stadsetableringen omkring 1200 (Hasselmo och Tesch 1987). I sammanflödet av Lillån, Storån och Slätbaken bildades en temporär omlastningsplats

där människorna i bygden sammanstrålade för att köpa, sälja och byta varor. S:t Drotten uppfördes invid marknadsplatsen och en kungsgård anlades på andra sidan Storån. Någon permanent reglerad bebyggelse fanns inte i detta skede från ca 1000 till ca 1150. En liknande situation kan ha funnits också i Visby. Analogin med Söderköping visar att vi måste söka alternativa tolkningar och om vi vänder oss till det reellt existerande arkeologiska källmaterialet pekar detta på andra möjligheter till datering. Botairs kyrka under Klinten i Vi som enligt Gutasagan "... blev satt där med alla helgons namn, på det ställe, som man nu kallar Peters kyrka" har daterats till första halvan av 1000-talet (Westholm 1989, s. 78). I Gutasagan nämns emellertid ingen exakt tidpunkt för bygget och dateringen hänger samman med åsikten att brandgravskicket upphör före år 1000, att man därefter begravde sina döda på en kristen gravplats samt den kristne Olav Haraldssons besök på ön omkring 1029. Den äldsta kyrkans datering har sitt hypotetiska arkeologiska ursprung i brandgraven vid Donners plats som ligger endast 75 meter från Allhelgonakyrkan. Det är följaktligen två viktiga punkter som måste klarläggas; brandgravskickets upphörande på Gotland, eller åtminstone i Visby, samt dateringen av kyrkan och därmed den reglerade bebyggelse som förutsätts vara beroende av en sådan.

Kärlet från Donners plats som jag härövan redogjort för, kan tidigast dateras till 1000-talets mitt och kommer från den enda hittills funna brandgraven i staden. Brandgravar är sällsynta på Gotland i sen vikingatid, skelettbegravningar har föredragits. Men också bland de få inhemska gotländska gravarna finns de som dateras till detta århundrade. En datering av graven från kvarteret Kilen till 1000-talets mitt är alltså rimlig med tanke på det kvardröjande brandgravskicket och sannolik med hänsyn till dateringen av det speciella kärlet som den döde placerats i. Samma uppfattning kan vi finna hos Anders Carlsson som anser att gravfältet vid Kopparsvik upphör att användas ca 1020 med hans datering och ca 1070 med Lena Thunmark-Nyhléns dateringsramar (Carlsson 1990, s. 4). Vid mitten av 1000-talet är en ny tradition etablerad och troligen med kyrkan som incitament.

Vad vet vi då om dateringen av Allhelgonakyrkan med tillhörande kyrkogård? Under 1980-talet företogs undersökningar vid ruinerna S:t Per och S:t Hans i södra delarna av Visby. Resultaten pekar på att de två sistnämnda kyrkorna föregåtts av en romansk byggnad med långhus, kor och absid uppförd i kalksten med tillhörande gravplats (Swanström 1989; Swanström 1991). Gravarna var tydligt skilda från de senare kyrkogårdarna utifrån stratigrafiska iakttagelser och riktningen de döda placerats i. Inga andra gravar äldre än de som tillhörde Allhelgonakyrkans kunde beläggas. Dessa skulle varit fria från kalkbruk som kommit från upp-

förandet av kyrkan i gravfyllningen. Inte heller några spår efter en byggnad i trä fanns på platsen. En gravhäll som legat över gotlänningen Hailgair dateras utifrån runstensornamentiken och det kors som finns inristad till 1000-talets andra hälft. Stenen hittades inte i ursprungligt läge utan har i omhugget skick använts för en hållkista i S:t Hans. Denna uppfördes i slutet av 1100-talet eller omkring 1200. Allhelgonakyrkan revs troligen under slutet av 1200-talet då S:t Hans byggdes om.

Sammanfattar vi studien av keramik och Allhelgonakyrkan är det tydligt att skiftet från en äldre gravtradition till den nya kan ha skett omkring 1050, alltså något senare än vad som tidigare föreslagits.

VISBY STADS ETABLERING

– EN TREDJE STÅNDPUNKT

Efter den något exegetiska genomgången av källmaterialet från kvarteret Apoteket, Rådhuset och Kalvskinnet framgår det att min syn på när staden Visby etableras inte stämmer med de rådande. I andra fall finns det gemensamma ståndpunkter.

Jag håller med Gun Westholm om att strandpartiet vid Vi var "bondeägt och bondestyrt" med ett ursprung i en social stratifiering (Westholm 1989, s. 80, Östergren 1990, s. 55). För gotlänningarna var snäckhamnen under Klinten en av många utfartspunkter under vendeltid och vikingatid som täckte ett inhemskt behov. Vid sådana noder i det internationella varubytessystemet finner vi givetvis importfynd som inte behöver betyda att ett handelsemporium funnits där. Feldbergkeramik som hittats i kvarteret Speckrum är av en begränsad mängd jämfört med den som fanns i Paviken. Denna knappt handfull skärvor gör ingen vikingatida handelsplats, därtill skulle ett mycket rikare och varierat artefaktmaterial behövas. I argumentationen för att perioden är vagt företrädd anges tafonomiska orsaker. En sådan negativ bevisföring är inte godtagbar, särskilt inte med ett nästan oförstörbart källmaterial som keramik. Vikingatidens mötesplatser, både mindre och större, har i regel ett inslag av västslaviska Feldberg- och Fresendorffkärlet samt karolingisk keramik. De 800- och 900-talsdateringar som används för att framhålla likheten mellan Visby, Hedeby, Ribe och Birka har ingen förankring i artefaktmaterialet eller bebyggelsen. Istället bör vi utgå från gotländska förutsättningar, fästa blicken på de andra hamnlägena på ön och även de vendel- och vikingatida strandbundna handelsplatserna vid Trelleborg, Ystad och Åhus i Skåne. Med sin i ett internationellt handelsperspektiv mer lågmälda position passar de strukturellt bättre in på läget under Klinten och de få främmande nedslag bland artefakterna som finns där. Skillnaden mellan dem och platsen under Klinten är också för stor. På dessa platser finns en tydlig bebyggelse,

importföremål och hantverksspill, något som inte kan beläggas för Visbys del.

Att platsen fick en annan karaktär när den övergick från att ha varit lokal utskeppningshamn till att ta emot gäster utifrån är däremot en gemensam ståndpunkt. Men när det gäller dateringen då detta skedde går våra åsikter isär. Av min argumentation framgår att jag inte håller med Gun Westholm om att stadsbebyggelsen reglerades under 800-talet eller tidigare. I hennes kedja av argument finns lakuner som i mitt tycke baserar sig på en alltför stor tilltro till C¹⁴-dateringarnas möjlighet, en för grov indelning av keramikerna som var hennes andra viktiga dateringskälla samt att övriga artefakter inte fått en tillräckligt källkritisk behandling. Med ett nytt förslag som placerar den reglerade bebyggelsens etablering i tiden efter 1050 hamnar vi även i en ny historisk kontext. Om inte staden Visby har sina rötter i samma tid som Hedeby, Ribe och Birka vad kan då ha orsakat behovet av en från landsbygden skild bebyggelse?

Lena Thunmark-Nyhlén har fört fram en ståndpunkt som är en nyckel till Visbys karaktär i sitt första skede som stad (Thunmark-Nyhlén 1985; 1989). Enligt henne var Visby fram till 1000-talets mitt att jämföra med övriga hamnar på ön. Bönderna satt på sina gårdar och behövde bara en säker strandremsa med bodar för sina tillfälliga besök inför utfärderna. Jag menar, liksom hon, att det är främlingarna som behöver en fast bebyggelse för sina besök under Klinten, inte gutarna själva. På Gotland besitter ingen kung makten att fördela tomtmark och bevaka sina och de främmande handelsmännens rättigheter. Städer som Trondheim, Lund och Sigtuna etablerades av en växande kungamakt som sociala och administrativa centralorter. Organiseringen av platsen som blev Visby hade andra initiativtagare. Det är otänkbart att enskilda överenskommelser individer emellan skulle ha den stringens och kontinuitet som krävdes för ett så riskfyllt företag som att lämna sitt hem med varor och resa till främmande mark. I det tidig-medeltida samhället fanns intrikata lösningar på detta rättsliga och säkerhetsmässiga problem (Müller-Boysen 1990). De mäktigaste släkterna som dominerade landstinget och den kristna kyrkan kunde garantera en rättsstatus med Gudsfred och Köpfred inom ett anvisat område. Vi möter sådana överenskommelser i fördraget med svearna relaterad i Gutasagan där det står "Så gingo gutarna frivilligt under svearnas konung, för att de måtte fria söka till Sverige på alla ställen utan tull och avgifter. Så äga ock svearna söka till Gotland utan kornband eller andra förbud" (Holmbäck och Wessén 1979, Gutasagan, 2a stycket). Tidpunkten för överenskommelsen med svearna är osäker. Liknande fördrag skyddade gutarnas gård i Novgorod som funnits där sedan andra halvan av 1000-talet och eftersom kontrakten som regel är ömsesidiga kan novgoroderna fått liknande

garantier för färder på Gotland. I ett fördragsutkast från andra halvan av 1100-talet återopas nämligen "Den gamla fred" som upprätthållits mellan gutar och novgoroder (Yrwing 1986, s. 44). Skyddet garanterade inte att vädrets makter tillät säker överfart. I Novgorodskronikan nämns sju skepp som förliste på hemväg från Gotland år 1130, alltså med gäster som kan ha besökt Visby eller någon annan större hamn på kusten. Med Artlenburgfördraget 1161 fick också sachsiska handelsmän tillgång till ryska varor som landades på Gotland. Intresset medförde att Visbys befolkning växte, stadsområdet expanderade och förtätades, liksom att behovet av en specialiserad arbetsdelning ökade.

Det var alltså inte sveakungen eller den tyska Hansan som anlade Visby, inte heller var det gotlänningar som byggde en stad de egentligen inte behövde. Gutarna etablerade och reglerade staden, men behovet utgick ifrån de gästande handels skeppen med besättning som begärde ly under Klinten. Under den långa tiden från mitten av 1000-talet till 1100-talets sista fjärdedel kom de viktigaste från Novgorods intresseområde i nordvästra Rus' som expanderade både territoriellt och ekonomiskt. De gryende initiativen från Novgorod märks särskilt tydligt i Sigtuna där dynastiska och politiska kontakter med nordvästra Rus' får nedslag i kulturlagren redan under 1000-talet. Mängden artefakter av ryskt ursprung är mycket stor och likheten med den materiella kulturen i Novgorod är så omfattande att jag ser Sigtuna som ett litet Novgorod. Maktbasen och bebyggelsemönstret var å andra sidan rent skandinavisk. Sigtuna var alltså en äldre rusisk replipunkt än Visby och behöll ett försprång i kontakten fram till 1200-talet. En tydlig förändring skedde även där under slutet av 1000-talet. Närvaron blev än tydligare i keramikmaterialet och förebådade det starka rusiska inflytande som utmärkte hela 1100-talet. I Visby finner vi inte de artefaktgrupper förutom kokkärnen som tydliggör de slaviska gästernas närvaro under detta århundrade, som miniatyryxor, volhyniska sländtrissor, glasringar, bysantinskt glas, elfenbenskammar och bysantinska amforor (Roslund 1997). Det skall noteras att två skärvor av en bysantinsk amfora finns bland fynden från kvarteret Apoteket 4 (Rum C, fyndnummer 42 och 164, gamla ordningen). Anhopningen av kokkärn i kulturlagren visar att en rusisk befolkning fanns i Visby, men den kulturella integration som vi kan iakttä i Sigtuna kom aldrig till stånd.

Hur bodde då de gästande människorna? I Westholms texter får främlingar anvisade sig platser utanför det gutniska hamnlagets förmodade tomter. På grundval av lösfynd av baltisk och finsk-ugrisk typ menar hon sig se en gästbosättning i periferin av den ursprungliga bebyggelsen, med grundtanken att de där fått anvisad plats eftersom gotlänningarna själva redan tagit upp området närmast kusten.

Det ohållbara med en sådan hypotes visar de fynd av ryska kokkärl som finns spridda över staden. I städer som Sigtuna och Lund är det också tydligt att gäster bosätter sig hos sina värdar, inom de existerande tomrerna. Handeln var en personlig angelägenhet i det tidigmedeltida samhället och inte förrän 1177 omtalas en rysk gård som omkring 1200 fick egen kyrka. Denna låg i kvarteret Munken där rester efter en kyrka utan kor har dokumenterats. Samtidigt med den ryska etableringen kom det danska Knutsgillet till staden. Ett kapell för tyska gäster finns belagt från ca 1190 (Yrwing 1986, s. 19). Innan den organiserade "gettofieringen" av främlingars boende bör alltså gästerna ha hysts hos värdarna.

Urbaniseringsprocessen på fastlandet glöms ibland bort i diskussionen om Visby. Om vi skall definiera den utifrån projektet Medeltidsstaden, som Hans Andersson ledde under många år, separerar sig en stad från landsbygden genom sin särskilda topografiska, funktionella och juridiska status (Andersson 1990, s. 26). I sitt tillstånd som fiskeläge och utfartshamn med tillfälliga strandbodnar föreligger inget av dessa för Visbys del. Med bygget av den första kyrkan vid 1000-talets mitt etablerades också en Gudsfred på platsen. Den för främlingar anvisade strukturerade bebyggelsen där Köpfred upprätthölls var den fysiska topografiska ramen. Verksamheterna som skulle kunna skilja Visby från landsbygden var emellertid i början inte många. Både handel och hantverk var fast förankrade i de agrara miljöerna under hela medeltiden och kan inte räknas som avgränsande. Detta belyser en intressant aspekt som rör urbaniserings karaktär. Under hela 1980- och 1990-talet har vi inom stadsarkeologin framhållit urbaniseringsprocessens icke-merkantila ursprung. Som en kritik av den äldre skolans förkärlek för handeln som incitament för stadsetablering har istället de kungliga maktsträvandena understrukits. Har vi här ett undantag som gör att vi måste se urbaniseringsprocessen i ett mer mångfärgat ljus? På Gotland fick inga kungliga intressen genomslag, de mäktiga släkter som rådde mest på Roma ting utgick från sina gårdar vid sina handelsfärder. Överskottet som behövdes för att upprätthålla prestige genom rika gåvor och gillen ordnade de på sitt eget vis. Visby var inte ett emporium med ett dendritiskt distributionssystem i ett nätverk för att behärska landet. Istället är det den interregionala handeln som direkt skapar behovet av skydd på mötesplatsen. Givetvis är det en form av politisk kontroll som utgår från landstinget, men handeln som incitament får inte glömmas bort om vi skall göra de regionala skillnaderna rättvisa. Visbys etablering under 1000-talets andra hälft sker parallellt med en generell förändring i den skandinaviska urbaniseringsprocessen (Roslund 1997, s. 288ff.). Nya städer kommer till, som till exempel Helsingborg, Tomarp, Skara, Lödöse och möjligen Kungahälla, Södertälje och Strängnäs, sam-

tidigt som förtätningar i bebyggelsen samt en ökad hantverksaktivitet kan spåras i de gamla kungastäderna Trondheim, Oslo, Lund och Sigtuna. Landstinget i Roma svarade snabbt på denna socio-ekonomiska förändring och välkomnade rusiska gäster på samma sätt som de själva blev hälsade i Novgorod.

En slutsats av min evaluering av Visbys äldsta bebyggelse är att begreppet *vikingatid* bör diskuteras. Den traditionella definitionen som lägger en gräns vid 1050 utgör inte som bekant en övre gräns i gotlandsforskningen. Kvarlevande äldre traditioner är ett signum för ösamhället. Men i Westholms arbeten används begreppet på ett sätt som skyler det historiska skeendet. En arkeologiskt konstruerad period som börjar under andra halvan av 700-talet bör inte ens med termen sen vikingatid föras längre fram än till 1000-talets mitt. Begreppet vikingatid som används flitigt i Westholms avhandling ger intrycket av att Visby som stad är mycket gammal. Om den är vikingatida hade man önskat en tydligare avgränsning inom perioden. I de anförda exemplen finns inga konstruktioner eller kulturlager från en reglerad bebyggelse äldre än från 1000-talets andra hälft. Staden Visby är en tidigmedeltida företeelse från början, sprungen ur en lång bebyggelsetradition i området men med nya specifika behov. Istället för en allmän datering till vikingatiden är det nödvändigt med en tydligare kronologisk angivelse i årtal. Först då slipper vi det kvävande grepp som termen fortfarande har på skandinavisk arkeologi.

Genom att öka källmaterialets utsagovärde kvantitativt och kvalitativt samt analysera de historiska konsekvenserna av detta har jag med en tredje ståndpunkt vid sidan om den "gutniska" och den "svealändska" försökt upprätta en ny "immigrationspolitisk" ståndpunkt för en fortsatt diskussion. Det återstår att pröva dessa hypoteser tillsammans med andra forskare som intresserar sig för det märkliga gotländska samhället. Gotland är känt som myternas och sagornas ö som försvann i havet om dagen för att återuppträ under natten. Tjälvar band ön med eld så att landet blev brukbart. Än finns många frågor att lösa om vi skall kunna skriva en historia om ön och den mångfasetterade medeltidsstaden Visby. Därför är det nödvändigt att om och om igen rådbråka det arkeologiska källmaterialet. Kanske förmår vi att som Tjälvar så småningom binda landet för gott så att kunskapssådden kan skördas. Kanske förblir Gotland som en skogssnuva på Lojsta Hejd för arkeologin. Så nära, men ändå ogripbart.

ACKNOWLEDGEMENTS

En resande i arkeologi måste få skydd på de platser han kommer till. Tack till de nutida gutar som gjorde arbetet möjligt. Eric Swanström som frikostigt ställde sin stenhus intill Kruttornet till förfogande och delade med sig av sina

erfarenheter av den äldsta kyrkan under Klinten. Nils-Gustaf Nydolph och Gunilla Wickman-Nydolph som med husrum, diskussioner och resor på ön snabbt förde in mig i gotlandsproblematikens huvudfårar. Åsa Westeson som öppnade upp magasinets gömmor och organiserade keramikmaterialet så att jag överhuvudtaget kunde arbeta. Gun Westholm,

Nils Blomkvist, Sven-Olof Lindquist m.fl. som med kommentarer vid mitt seminarium på Gotlands Fornsal stimulerade till ytterligare reflektion. Sist ett tack till svearna Anders Carlsson för givande samtal om tolkningar utifrån artefaktmaterialet och Martin Rundquist för upplysningen om brandgraven på Barshaldershed.

REFERENSER

- Andersson, H. 1990. *Sjuttiosex medeltidsstäder – aspekter på stadsarkeologi och medeltida urbaniseringsprocess i Sverige och Finland*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport. Medeltidsstaden 73. Stockholm.
- Carlsson, A. 1983. *Djurhuvudformiga spännan och gotländsk vikingatid. Text och katalog*.
- Carlsson, A. 1988. *Vikingatida ringspännan från Gotland. Text och katalog*. Stockholm Studies in Archaeology 8.
- Carlsson, A. 1990. Gotland och Visby mellan vikingatid och medeltid – ett debattinlägg. *META* 1990:3.
- Carlsson, D. 1999. Farms and their harbours on Gotland. (Red.) Blomkvist, N. och Lindquist, S.-O. *Europeans or not? Local level strategies on the Baltic rim 1100–1400 AD*. Culture Clash or Compromise, papers 1.
- Duczko, W. 1987. Valboskatten – ett vikingatida silverfynd från Gästrikland. *Från Gästrikland* 1986.
- Forström, M. 1976. *Keramik från Visby. En modell för databehandling av arkeologiskt fyndmaterial från medeltiden*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 80 minore, No 5.
- Hasselmo, M. och Tesch, S. 1987. Söderköping. (Red.) Andrae, T., Hasselmo, M. & Lamm, K. *7000 år på 20 år. Arkeologiska undersökningar i Mellansverige*.
- Holmbäck, Å. och Wessén, E. 1979. *Skånelagen och Gotalagen*. Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar.
- Hulthén, B. 2001. Keramiktillverkningen i det tidigmedeltida Sigtuna – en ceramologisk studie. I Roslund, M. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund 92.
- Hyenstrand, Å. 1989. *Socknar och stenstugor. Om det tidiga Gotland*. Stockholm Archaeological Reports 22.
- Hårdh, B. 1996. *Silver in the Viking Age. A Regional-Economic study*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 80, No 25.
- Mogren, M. med bidrag av Swanström, E. 1988. *Kvarteret Kalvskinnet genom 400 år. En stadsarkeologisk undersökning i Visby innerstad*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport. RAGU 1988:2.
- Müller-Boysen, C. 1990. *Kaufmannschutz und Handelsrecht im frühmittelalterlichen Nordeuropa*.
- Ros, J. 1992. *Dubbelhelkammrar från kv. Trädgårdsmästaren 9 och 10 i Sigtuna samt ben- och hornhantverkets utveckling och roll i ekonomin under vikingatid och tidig medeltid*. Seminarieuppsats i medeltidsarkeologi vid Lunds universitet.
- Roslund, M. 1997. Crumbs from the rich mans' table – Byzantine artefacts in Lund and Sigtuna ca 980–1250. (Red.) Andersson, H., Carelli, P. & Ersgård, L. *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Lund Studies in Medieval Archaeology 19/Riksantikvarieämbetet Antikvariska undersökningar Skrifter nr 24.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund 92.
- Stenberger, M. 1947. *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit*, II.
- Swanström, E. 1989. "Allhelgonakyrkan", S:t Per och S:t Hans kyrkor i Visby. Kyrkor och medeltida samhällsutveckling. *Visby – Staden och omlandet*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport. Medeltidsstaden 72: II. Stockholm.
- Swanström, E. 1991. Gravar från "Allhelgonakyrkans" kyrkogård och S:t Hans kyrkoruin i Visby. Några funderingar kring medeltida gravskick. (Red.) Österholm, I. *Ur den gotländska jorden. Glimtar från arkeologiska undersökningar*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport. RAGU 1991:1.
- Thunmark-Nyhlén, L. 1985. Gotlandsparadoxen. *Tör XX*.
- Thunmark-Nyhlén, L. 1989. Visby – var och när? *Visby – staden och omlandet*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport. Medeltidsstaden 72: II.
- Westholm, G. 1983. Boplatsen i Vi, nedanför Klinten. *Gutar och vikingar*.
- Westholm, G. 1989. Visby – bönders hamn och handels säte. *Visby – staden och omlandet*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Medeltidsstaden 72: II. Stockholm.
- Westholm, G. 1990. Visby – bönders hamn och handelsplats. En efterskrift. *META* 1990:3.
- Yrwing, H. 1986. *Visby – Hansestad på Gotland*.
- Östergren, M. 1990. Det gotländska landstinget och cistersienser-klostret i Roma. *META* 1990:3.